

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ОСВІТНЬОЇ ПРАКТИКИ

УДК 37.091.33:796.Л/З(4)“15/16“

БОРИС ГОД
(Полтава)

ДИТЯЧІ ІГРИ ТА ЇХ ПЕДАГОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ (XVI – XVII ст.)

Розглянута дискусія про дитячі ігри в XVI – XVII століттях. Наголошено на прогресі педагогічної думки в цей період.

Ключові слова: виховання, гуманізм, дитинство, дитяча гра, гра, азартна гра, мораль, педагогіка, Реформація, школа.

Гра як така – досить емке й багатогранне поняття, але в педагогіці її пов’язують переважно з дитиною та дитинством. У гуманістично орієнтованій науці утвердився позитивний підхід до проблеми: ігри є природовідповідним феноменом, їх необхідно спрямувати в правильне русло та використати для розв’язання різноманітних навчально-виховних завдань. Проте, на наш погляд, сьогодні проблема гри потребує глибшого вивчення з огляду на новітні технологічні тенденції, що майже безмежно розширюють ігровий простір і позбавляють можливості контролю за ним, а також на потужний вплив індустрії азартних ігор. Громадськість, педагогічна спільнота стурбовані тим, що сучасні підлітки надто захоплюються комп’ютерними іграми, нерідко сумнівного змісту, а в медичному лексиконі сьогодення з’явився термін “ігроманія”.

Подальша теоретична розробка питання актуалізує історико-педагогічний пошук у цій галузі. Предметом нашої уваги є XVI – XVII століття. Це був час, коли досягло апогею європейське Відродження і гуманістичний рух пішов на спад, сформувалася і посилила свій вплив на освітньо-виховну сферу педагогіки Реформації. У суспільній думці загострилися протистояння різних підходів до ігор узагалі й дитячих ігор зокрема. У XVI столітті зі своїми ідеями щодо виховання виступили гуманісти М. Монтень, Х.Л. Вівес, Еразм Роттердамський, а в XVII на тлі нової епохи – бароко – з’явилася перша науково-педагогічна система Я.А. Коменського. Автора статті цікавитиме, як оцінювалися тогочасним суспільством ігри, які аспекти ігрової культури викликали найбільші суперечності, які аргументи про *et contra* висувалися учасниками дискусії (церковними ідеологами, владою, ригористично налаштованими моралістами, педагогами тощо), якою була позиція провідних теоретиків і практиків науки про виховання. Грунтовних праць із цієї теми немає, але окремі аспекти, факти і пояснення можна знайти в монографіях, статтях та узагальнюючих працях Ф. Ар’еса, М. Бахтіна, Л. Куна, Д. Лордкіпанідзе, Ж.-К. Марголена, Г. Мельникова, В. Меншикова, В. Оливової, Й. Хейзінги та інших.

У середньовічному суспільстві грали багато й охоче. Увесь спектр ігрової культури представлено широко й повно – від елементарних дитячих забавок-розваг, фізичних ігор і змагань до безлічі азартних, тобто ігор на гроші (карти, кості, всілякі лотереї та парі). Грань між суто дитячими і дорослими іграми була досить невизначеною. Зазвичай діти грали в те ж саме, що й дорослі, грали окремо або разом зі

старшими. Такий стан справ озвичаювався традицією. Усе це можна підтвердити багатим матеріалом історичних хронік, спогадів сучасників, іконографічними джерелами.

Так у романі Ф. Рабле “Гаргантюа і Пантагрюель” у своєрідній гіперболізовано-протесковій формі відзеркалено ігрову стихію європейського суспільства XVI століття. Герой твору Гаргантюа в дитинстві любив грати в коників, своїми руками зробив із товстої деревини на колесах конячку “...і ще багато таких тваринок, яких укладав із собою спати”. Коли подорослішав, “...слуги розстилали йому зелене сукно й розкладали на ньому багато карт, костей, шашкових дошок”. Загалом він знав 157 ігор, поміж яких була велика кількість карточних. Окрім них, він грав у шахи, шашки, кульки, хованки, “у ремесла”, “у нишпорку”, у квача, у м’яча тощо [11, с. 58, 78-80, 82].

Діти брали участь в іграх, що супроводжували релігійні свята та обряди, разом із дорослими грали в “футбол”, який був улюбленою розвагою городян і селян, на ту пору жорсткою й небезпечною. Нікого не дивувало, що вони були спостерігачами і навіть учасниками карточних баталій – усе це можна побачити на картинах Лемена, Караваджо, Бурдона. В азартні ігри грали в спеціальних ігрових домах, у тавернах і вдома; навіть у навчальних закладах XVI – XVII століття неможливо було повністю викоринити цю звичку, і Х.А. Вівес, відомий педагог-гуманіст, уважав за краще навчити дітей, так би мовити, культурі гри, ніж повністю її заборонити: як правильно підібрати партнера, визначити розмір ставки тощо. С. Брант, автор “Корабля дурнів”, загалом, засуджуючи гравців, тим не менше нагадував їм настанови Вергілія (або Псевдо-Вергілія): не гарячкувати, щоб не стати “жертвою долі”, адже “...влада гри незбагненна, від цієї пристрасті втрачається розум”; чесно дотримуватися правил; програвши, не впадати у відчай, “гідно триматися” тощо [12, с. 96].

Толерантність щодо азартних ігор і участі в них дітей не означала такого самого ставлення до “затятих гравців”, сучасною мовою, ігromанів. Вони засуджувалися нарівні з повіями й п’яницями. Той же С. Брант помістив усіх трьох на свій “Корабель дурнів”. Д. Чосер у “Кентерберійських оповіданнях” змалював яскравий портрет гравця, який, розпочавши гру, не може зупинитися, “...за ставкою ставку без кінця втрачає, аж поки усього не витратив. Ніхто такому не відновить розум, втрачає гаманець і ум свій разом” [13, с. 457-458]. В іншому уривку твору автор виявив неабияку категоричність у характеристиці гравців. Він назвав гру “матір’ю всіх обманів, джерелом бід, гумою тугих кишень”. Гра, на його думку, викликає низку інших вад людських (“і лінь, і винопитство”), може схилити до вбивства. “Усі гроші ваші, та кож час пожре, зруйнує і пошану, і повагу”, викличе презирство з боку оточуючих [13, с. 251-252].

У XVI – XVII століттях традиційна для Середньовіччя індиферентність європейців щодо дитячих ігор швидко минала, поступаючись місцем активному обговоренню цієї проблеми. Велике значення мали ідеї гуманістів, які прагнули відродити античні підходи до виховання всебічно розвиненої особистості. Із цієї метою розшукували, перекладали й популяризували твори давньогрецьких і давньоримських педагогів. Друге життя, наприклад, отримав трактат теоретика римської школи М.Ф. Квінтіліана “Виховання оратора”, повний текст якого було знайдено 1417 р. італійським гуманістом Поджо Браччоліні в бібліотеці одного з монастирів. Ідеї автора щодо дитячих ігор виявилися справжньою сенсацією в тогочасній педагогіці. Він застерігав від надмірного завантаження дитини навчальними заняттями: “...аби вона не зненавиділа учіння... Воно має бути для неї забавою, потрібно заохочувати її...” [6, с. 3]. Такий підхід відкривав шлях до визнання гри як одного з методів навчання. Розвиваючи свою ідею, Квінтіліан обґрунтував значення змагальності в навчально-виховному процесі і тим самим ще ближче підійшов до поняття ігрової ситуації. Він звертав увагу й на те, що молодші учні охочіше наслідують старших товаришів, ніж наставника (зауважимо: саме у грі, зазвичай, здобувається авторитет і висуваються справжні лідери дитячого колективу). Відтак навчання має чимось на-

гадувати гру, змагання, бо "...надією на успіх збуджуються бажання й ревність" [6, с. 30]. З іншого боку, гра може виконувати функцію відпочинку. Очевидно, на власні спостереження спирався автор трактату, коли зазначав: "...відпочивши в такий спосіб, діти з більшим бажанням беруться за навчання, і розум, якому притаманна свобода, стає бадьорішим" [6, с. 9]. Однак, застерігав Квінтіліан, "...у таких відпочинках належить дотримуватися міри, або середини, щоби від браку їх не з'явилася ненависть до навчання, а від надлишку – звичка до бездіяльності" [6, с. 9]. Нарешті, він наголошував на значенні педагогічних спостережень за грачими дітьми з метою розпізнавання їхніх нахилів, здібностей, психологічних особливостей. "Немає такого віку, коли б добре й погане так швидко переймалося; саме тоді необхідно опікуватися виправленням усього поганого, бо діти не вміють ще прикидатися і більше дослуховуються до настанов" [6, с. 9].

Античність приваблювала гуманістів і своїм принципово новим у порівнянні з Середньовіччям підходом до виховання, в якому важливе місце займало виховання фізичне. Італійські педагоги XV століття – Л.Б. Альберті, М. Веджо, М. Пальмієрі, П.П. Верджеріо – багато писали й говорили на цю тему, а Вітторіно да Фельтре у своїй школі в Мантуї спробував увести в навчальну програму античну гімнастику, доповнивши її різноманітними руховими іграми на свіжому повітрі. До сфери суспільної свідомості почала повертатися ідея олімпійських ігор. У XV столітті її провідником став М. Пальмієрі, а на початку XVII століття англієць – Р. Довер уже проводив змагання під такою гучною назвою в своєму маєтку. Інший англієць, Дж. Вест, науково дослідив історію олімпіад і обґрунтував необхідність відродження традиції олімпізму [3, с. 64]. Гуманізм і Відродження в Європі дали поштовх подальшому розвитку народної ігрової культури. Як приклад назвемо флорентійський футбол (кальчо), який уже в XVI столітті мав свого теоретика Д. Скаїно. Цю гру дуже поважали мешканці міста, студенти місцевого університету [10, с. 131-132].

Ще один чинник мав суттєве значення в пробудженні інтересу до ігор: зростання уваги до дитини й дитинства в цей час. У порівнянні з попереднім періодом Середньовіччя вони стали сприйматися по-новому, усвідомлювалася їхня самоцінність і значення на загальному життєвому шляху людини. А це, у свою чергу, означало посилення уваги до всього, що стосується дитячого віку: до сім'ї, виховання, освіти, одягу, годування тощо. Суспільство стало більше цікавитися, у які ігри грають діти, наскільки вони відповідають їхнім можливостям і моральним критеріям. Проходив процес диференціації ігор за віковою ознакою, однак у сукупності з ознаками соціальними й класовими (дворянство, буржуазія, простий народ). Проте, як уважає Ф. Ар'ес, "...власне дитяча спеціалізація ігор до 1000 року стосується лише раннього дитинства... Починаючи з чотирирічного віку, дитина грає в ті ж самі ігри, що й дорослі, то з дітьми, то з тими ж дорослими" [1, с. 80].

Якщо систематизувати погляди на ігри та ставлення до них з боку європейського суспільства, то можна, дещо спрощуючи картину, побачити дві основні групи: тих, хто принципово заперечував право на гру, її корисність, включаючи в це поняття всі ігри без винятку, і тих, хто ігри схвалював без будь-яких обмежень і застережень. Прихильники ігор захищали їх як давню традицію, природне бажання людини, спосіб відпочинку й розваг. "Я завжди вважав, що любов до гри – це дар природи, корисність якого визнається мною... Я ґрунтуюся на тому, що наша любов до гри є природною", – писав маршал Кайє в книзі "Фортуна знатних людей і благородних приватних осіб" (1661 р.) [1, с. 92]. Він позитивно оцінював значення гри карти й кості, бо без цих ігор не можна зайняти гідне місце в світському товаристві. Необхідно лише вміти правильно грати, дотримуючись правил і бути готовим і до виграшу, і до програшу. Варто зауважити, що деякі карточні ігри розвивалися таким чином, що виграш менше залежав від випадковості, а частка інтелектуальних зусиль зростала. Відтак їх навряд чи можна було повністю відносити до азартних, швидше це був різновид спорту.

Для знатних осіб, можновладної еліти участь в іграх була престижною. Для народу це був і спосіб відпочинку, розваги, можливість відволіктися від суворої реальності життя. І всі разом прихильники ігор становили в суспільстві більшість. У меншості опинялися представники церкви, просвічені моралісти, шкільні вчителі та всі ті, хто був покликаний стояти на сторожі порядку. Наприклад церква засуджувала ігри як залишки язичництва, як аморальне, грубе, непристойне явище. Особливо суворо каралися ті священнослужителі, які попри заборону брали участь у цих "буйних" іграх, схожих на бійки. Однак не все так просто й однозначно було в політиці церковників: побоювання, що вони відірвуться від мас народу, призводили до того, що церква з чимось і мирилася. На тогочасних малюнках нерідко можна побачити, як селяни грають прямо на церковному подвір'ї, а обрядові свята у той час не обходилися без ігор і розваг, які стали традицією. Представникам властей ігри не подобалися через порушення порядку. Тому впродовж століть ігри то заборонялися, то знову дозволялися. Отже городяни разом із свободою виборювали собі право на гру. Середньовічна школа загалом не була пристосована до дитячих ігор. Словами М. Монтеня, вона швидше нагадувала катівню для молоді, де лунає стогін нещасних учнів і крики оскаженілих від гніву вчителів. Гуманіст жорстоко критикував "педантів", які думають лише про те, як упхнути в дитину якомога більше непотрібних знань і позбавляють її радощів дитинства.

Отже, таке протистояння склалося в умонастроях європейців із приводу ігор узагалі й дитячих зокрема. Кожна зі сторін мала свої аргументи, із-поміж яких були й доволі вагомі. Ясно, що був потрібний компроміс, і хоча його знайшли уже за межами досліджуваного періоду (сформувався підхід, близький до сучасного), і тоді, у XVI – XVII столітті своє переконливе слово сказали педагоги-гуманісти.

Одним із них був М. Монтень, прихильник "вільного виховання", безкомпромісний ворог усього, що заважає дитині бути дитиною. "Де для дітей користь, там має бути для них задоволення", – стверджував він і пропонував "...усипати підлогу класних кімнат квітами й листям замість закривавлених лозин". Ігри цілком органічно вписуються в концепцію Монтеня. Разом із вправами вони "...стануть невід'ємною й доволі значущою частиною навчання. Я маю на увазі біг, боротьбу, музику, танці, полювання, верхову їзду, фехтування". Гуманіст переконаний, що ці заняття сприятимуть одночасному вихованню і душі, і тіла. Він також радив Діані де Фуа, якій присвятив головне педагогічне есе "Про виховання дітей", щоб її син, коли стане юнаком, не залишався в ізоляції від навколишнього світу, "звикав абсолютно до всього", спілкувався з різними людьми, був готовим до будь-якої небезпеки, що чекає його в дорослому житті [9, с. 211-212].

Монтень виходив із того, що молода людина, "знаючи все", обере найкраще. Але де гарантія, що вона вчинить саме так? Метод "вільного виховання" видавався сучасникам гуманіста (і не тільки) надто радикальним. Він залишився лише одним із багатьох, запропонованих в історії педагогіки. У школі монастиря Пор-Рояль, навпаки, її працівники прагнули убезпечити дітей від впливу оточуючого світу. Там були створені умови сімейного дому, виховання велося в обстановці любові, поваги до дитячої особистості, повного взаєморозуміння й сердечної дружби. Очевидно, діти тут гралася, але все жорстко контролювалося й наглядалося. Позиція засновника школи абата Сен-Сірана була такою: "Потрібно, наскільки це можливо, закрити всі ходи й виходи клітки... Залишити декілька отворів, аби жити та добре почуватися; так роблять із солов'ям, щоби вони співали, і з папугами, коли хочуть їх навчити говорити" [1, с. 123-124]. І тут не уникнути запитання: що буде з молодою людиною, коли вона зустрінеться зі світом, сповненим ризиків і небезпек, зокрема "ганебних" азартних ігор? На це однодумці Сен-Сіра, схоже, не мали відповіді.

У своєму романі Ф. Рабле описав метод Понократа, вихователя Гаргантюа, який був прямо протилежним схоластичному. Іграм у ньому відводилася суттєва роль: вони урізноманітнювали процес набуття знань, слугували свого роду компенсато-

ром серйозності навчання. “В іграх цих не було нічого примусового, вони закінчували партію, коли хотіли, і, зазвичай, припиняли гру, як тільки спітніють або втомляться” (ішлося про м’яч, лапту, піль-тригон). Понократ уважав, що ці ігри “...так само вправно розвивають тілесні сили, як уроки сили духовні”. У досліджуваний період карти використовувалися не стільки задля азартних ігор, скільки задля “...різного роду дотепних забавок, пов’язаних із арифметикою”. Завдяки цьому Гаргантюа цінував арифметику і займався нею із таким самим захопленням, із яким раніше грав у кості чи карти. Окрім того, граючи в кості, вони ґрунтовно вивчили історію цієї старовинної гри і мали нагоду в такий спосіб закріпити знання античної літератури. Ігри супроводжували й просто відпочинок, який надавав своїм учням Понократ, але головне їх призначення, здається, полягало в сприянні розвитку тілесних здібностей. Гаргантюа плавав на глибоких місцях, лазив по деревах, стрибав, як білка, метав дротик, піднімався по канату, “...грав із першими силачами.., тримався на ногах надзвичайно твердо і, як колись Мілон, поступався лише найвідважнішим...” [11, с. 82-86].

Із цього опису можна зробити цілком реальний висновок: педагогіка Відродження накопичувала досвід нового ставлення до гри, роблячи її помічником у вихованні й навчанні. Іспанський гуманіст Х.Л. Вівес був стриманішим в оцінках, але висловив переконання, що шкільне навчання цінне тим, що дає змогу дітям змагатися (а це близько до гри) одне з одним у ході оволодіння знаннями. На його думку з молодшими краще розпочинати заняття безпосередньо у формі гри, водночас спостерігаючи за ними, коли вони граються у прості дитячі ігри, аби вивчити психологічні особливості кожного. Але в “благородному змаганні” (тобто у грі), застерігав Вівес свого вихованця К. Маунтджоя, не повинно бути ані злоби, ані недоброчесливості. “Справді, прекрасним є змагання з добродішними, але найчудовішим – їхні перемоги, при тому чесно, за допомогою добродішності, без обману” [2, с. 314].

Ідеї Квінтіліана щодо ігор помітно вплинули на погляди Вівеса. Їх поділяв і Еразм Роттердамський – видатний теолог, філософ, педагог, визнаний лідер гуманістичного руху в XVI столітті, людина, яка багато зробила для “відкриття світу дитини” і захисту її права на гру. Він був переконаним прихильником раннього, тобто ще до школи, навчання дитини мовам та іншим елементарним знанням, тому закликав уважно підбирати адекватні методи роботи. Гуманіст застерігав, що якщо “...дитинству відповідають радісні й приємні речі”, у навчанні малюків мають бути всі форми ігор, а ще краще, коли в них беруть участь декілька дітей разом. Тоді гра насправді набуває характеру змагання, і сподівання на перемогу та страх згнъбити себе незнанням роблять маленьких учнів зосередженішими й спритнішими [4, с. 287-289].

Еразм не лише повторював думки античних авторів, які дуже добре знав і любив. Він мав власний, хоч і невеликий, досвід викладання мов, а ще більше – був спостережливим у всьому, що стосувалося дитячого виховання в сучасну йому епоху – час, коли європейське суспільство почало повертатися обличчям до дитини. З іншого боку, в Європі Еразма поважали, як нікого, і його слово про гру вагомо лягло на шальки терезів дискусії. А слово це стосувалося важливості й серйозності справи, яку робить учитель, граючи з дітьми. Адже тим самим він полегшує своїм маленьким учням нелегкий шлях здобуття знань. “Віку дітей притаманна гра, – писав гуманіст, – і вони уявляють собі заняття грою, а не працею... Відтак, оскільки провидіння природи позбавило малюків сили, то, щоби підтримати дітей... обов’язок учителя полягатиме в тому, аби... надати заняттям форму гри” [4, с. 290].

Однак Еразм не зупинився на визнанні гри як одного з методів навчання. Він загалом реабілітував це поняття як феномен дитинства. У трактаті “Про пристойність дитячих звичаїв” гуманіст присвятив іграм окремий розділ. У російському перекладі 1788 року позиція автора виглядає так: 1) грати можна лише в дозволені ігри; 2) грати чесно, без обману, образ і без сварок; 3) ігри “на прибуток” дітям протипо-

казані; 4) педагогу, вихователю варто вести спостереження, бо "...дитяча схильність ніде так не виявляється, як у грі" [5, с. 300].

Дозволеними (або "пристойними") іграми Еразм уважав м'яч, стрибки, обруч і загалом усі ті, що полюблили діти в той час. У його "Домашніх бесідах" описані ігри хлопчиків, які відпросилися у вчителя, аби пограти під час перерви від занять. Прикметно, що вони змагалися "за честь своєї батьківщини" і відмовилися від будь-яких винагород переможцям.

За часів Реформації деякі ідеї гуманістів були не лише сприйняті, але й певною мірою втілені в практику нової школи. Пощастило й грі – вона ввійшла в повсякденне життя учнів протестантських гімназій та єзуїтських коледжів. У деяких коледжах (або колегіях) рухові ігри були введені в офіційний розклад занять. На гравюрах початку XVII століття ми знаходимо зображення фрагментів уроків танцю, партії гри в м'яча. А єзуїти складали списки рекомендованих ігор латинською мовою, видавали трактати з гімнастики. Вони добре розуміли, що оптимальний шлях – не заборона, а контроль, унормування ігрової справи, і чинили саме в такий спосіб. Варто також відзначити шкільний театр єзуїтів, де, на задум його організаторів, пропаганда релігійних ідей і виховання "істинного християнина" відбувалися в ігровій формі, "легкій і приємній".

Ідеї гуманістів XVI – XVII століть, здобутки натурфілософії, медицини, які суттєво розширили сферу знань про людину, певний досвід шкільного виховання, традиція народної педагогіки підготували появу першої наукової системи виховання, яка по праву належить Я.А. Коменському. Чеський педагог сформулював як основоположний принцип педагогічної дії: "усьому навчати легко". Адже дитину можна так налякати і обсягом матеріалу, і суворим виглядом учителя, що вона відразу ж відчує ненависть до школи й до педагогів. У навчанні корисним є те, що виконується із задоволенням, радісно, із урахуванням природи дитини. А природа, у свою чергу, передбачила любов до іграшок, розваг, усіляких ігор. Коменський солідаризувався з Квінтіліаном, його послідовниками в XV – XVI століттях, коли писав: "Прагнення до навчання визначається волею, примусити яку не можна" [7, с. 342]. Гра й є таким засобом, використана в навчальному процесі, вона дає відчуття радості й тим самим "підживлює пам'ять". Вона також дає можливість уникнути нудьги – цієї "отрути навчання". Гра пов'язана з дитячою емоційністю, стоїть поруч із цікавою, яскравою розповіддю, демонстрацією різноманітних картин, малюнків, речей, її супроводжують "...бесіди, змагання, відгадування загадок, байки, притчі". "Чому б ми не вчили, усе має містити приємну різноманітність". "За таких умов усе в навчанні влаштується само собою, без різок і суворих покарань" [7, с. 342, 565, 589].

Обмірковуючи значення гри в житті дітей, Коменський дійшов висновку, що вона, по-перше, позбавлена примусу, обов'язковості для виконання; по-друге, відбувається в колективі ровесників; по-третє, має змагальний характер, відтак, пов'язана з перемогою, успіхом і похвалою. Окрім цього, гра несе в собі щось нове, незвичайне й непередбачуване щодо результатів. Задоволення може викликати сам процес гри, навіть просте спостереження за її ходом (тобто вболівання за тих чи тих учасників). Гра є "змаганням здібностей", а педагоги мають усі підстави застосовувати її в своїй практичній діяльності.

Як бачимо, дитячі ігри органічно вписані в концепцію нової школи Коменського. Така школа має бути пристосована не тільки для класних занять, але й для ігор. Потрібні спеціальні майданчики, де діти відпочиватимуть від занять іграми й розвагами на свіжому повітрі. Ігри не обмежуються цим майданчиком. Вони охоплюють і "материнську школу" – виховання дошкільнят у сім'ї. На думку Коменського, дітям не слід узагалі забороняти грати, це їхнє природне право. Необхідно лише правильно спрямувати цей процес із виховною метою. У роботі "Світ чуттєвих речей" педагогом наведено зображення популярних дитячих розваг. Улюбленими іграшками для нього були різноманітні кульки. Їх котили на кеглі, підкидали, аби

влучити в кільце. Популярною була дзига – на малюнку бачимо хлопчика, який запускає її за допомогою пуги. Інші діти стріляють із лука, кульками з тростинки, гойдаються на гойдалках, ходять на ходулях, бігають і стрибають [8, с. 282]. Усе це середньовічна дитина освоювала на вулиці, переймала від старших, долучаючись в такий спосіб до народної ігрової традиції й тогочасної “фізичної культури”.

В. Оливова у книзі “Люди та ігри” навела цікавий документ – лист Коменського до міської управи міста Амстердама (1657 р.). Очевидно, думка про ігри добре знаного тоді в Європі педагога зацікавила владні інституції, тому автор листа виклав 7 пунктів власних думок щодо цього питання. Передусім він звернув увагу на рух, який супроводжував гру і забезпечував важливі процеси життєдіяльності людини. Далі, Коменський говорив про те, що гра створює атмосферу свободи й розкутості, сприяє виявленню людських здібностей. Має значення, на його думку, й соціальний характер цього феномену, адже “...забава походить від товариства, до якого природно прагне людина”. Дух змагання, “коливання між страхом і надією” позитивно впливають на моральний стан, викликають приємне збудження. Коменський переконаний, що у будь-якій грі обов’язково повинні бути правила, без них вона втрачає будь-який сенс. Умовою кожної гри має бути легкість, а перевагою, психічне переважання й фізичне виснаження неприпустимі [10, с. 149-150]. Як бачимо, це була відповідь педагога – найкраща з точки зору антропологічного обґрунтування у XVII столітті. Стверджуючи педагогічну цінність гри як такої, Коменський не приховував певні ризики, пов’язані з нею. Він уважав, що гра не повинна викликати надмірну знервованість і психічне переважання, бо це особливо небезпечно для дітей. Шкідливими з моральної точки зору є азартні ігри – карти, кості, тут виграш залежить від зусиль гравця. Негативні явища, пов’язані з грою, повинні переборюватися моральним вихованням, культивуванням чотирьох добродітностей – мудрості, поміркованості, мужності та справедливості. Поміркованість потрібна в усьому – у їжі, питві, сні, роботі, іграх, а мужність допоможе “подолати самих себе”, коли виникне нездоровий потяг до будь-чого, зокрема до гри. Діти повинні також засвоїти, що гра дозволена в межах певного часу і не повинна підміняти собою процес навчання. Уміння приборкати в собі “нетерпіння, ремство, гнів” потрібно в різних життєвих ситуаціях, у тому числі в грі. Остання, таким чином, тісно пов’язана в педагогічній системі Коменського з морально-етичним вихованням, що свідчить про глибоке розуміння видатним педагогом її проблематики.

Підсумовуючи сказане, відзначимо передусім ту еволюцію, яку зазнали погляди європейського суспільства на гру як феномен людського буття в XVI – XVII століттях. Вона відбувалася в умовах розповсюдження гуманістичних ідей епохи Відродження, Реформації й Контрреформації. Суттєве значення мало зростання уваги до проблеми дитинства, а відтак – до виховання дітей і молоді. Ще одним чинником можна вважати інтенсивний розвиток народної ігрової культури, яка за часів Середньовіччя довела свою популярність і життєздатність.

Ігри як такі, участь у них дітей викликали гостру полеміку, в якій зіткнулися погляди ідеологів церкви, моралістів і шкільних учителів. Противники ігор наполягали на їх суворому обмеженні, проте більша частина суспільства виступила на боці прав людини на гру як традиційну форму розваги й відпочинку. Суспільний прогрес виявився в тому, що сформувався підхід до проблеми з моральних позицій, розпочався процес диференціації ігор за віковим принципом, мали місце спроби обмежити доступ дітей до азартних ігор.

Педагогічна інтерпретація ігор, дана в творах і практичній діяльності гуманістів епохи Відродження, свідчила про їхню зацікавленість у зміні виховної стратегії в напрямку формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості. Ігри мислилися передусім як засіб фізичного виховання, яке було відсутнім у середньовічній школі. У творах Еразма Роттердамського знаходимо глибше й досить різнобічне тлумачення ролі гри в навчально-виховному процесі. Підсумком і водночас якісно новим

рівнем інтерпретації проблеми стала науково-педагогічна система видатного чеського педагога Яна Амоса Коменського, у якій дитяча гра посіла провідне місце серед методів виховання й навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Арвьес Ф.* Ребёнок и семейная жизнь при Старом порядке: [пер. с франц. Я.Ю. Старцева] / Ф. Арвьес. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 416 с.
2. *Вивес Х.Л.* О наставлении юношей / Х.Л. Вивес // Хрестоматия по истории педагогики: в 3 т. – Т. 1.: Античность. Средневековье: [под ред. А.И. Пискунова]. – М.: ТЦ “Сфера”, 2006. – С. 312-320.
3. Энциклопедия олимпийского спорта: в 5 т. – Т. 1. – К.: Олимпийская лит-ра, 2002. – 495 с.
4. *Эразм Роттердамский.* О воспитании детей / Эразм Роттердамский // Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV – XVII вв.). – М.: Изд-во УРАО, 1999. – С. 246 – 302.
5. *Эразм Роттердамский.* Книжица о приличии детских нравов / Эразм Роттердамский / Хрестоматия по истории педагогики: в 3 т. – Т. 1.: Античность. Средневековье: [под ред. А.И. Пискунова]. – М.: ТЦ “Сфера”, 2006. – С. 283-391.
6. *Квинтилиан М.Ф.* Двенадцать книг риторических наставлений. Ч. 1.: [пер. с лат. А. Никольского] / М.Ф. Квинтилиан. – СПб.: Типогр. Рос. Академии, 1834. – 486 с.
7. *Коменский Я.А.* Избранные педагогические сочинения: в 2 т. – Т. 1. / Я.А. Коменский. – М.: Педагогика, 1982. – 656 с.
8. *Коменский Я.А.* Избранные педагогические сочинения: в 2 т. – Т. 2. / Я.А. Коменский. – М.: Педагогика, 1982. – 576 с.
9. *Монтень М.* Опыты. Книга первая: [пер. А.С. Бобовича] / М. Монтень. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1958. – 526 с.
10. *Оливова В.* Люди и игры: У истоков современного спорта: [пер. с чешск.] / В. Оливова. – М.: Физ-ра и спорт, 1985. – 240 с.
11. *Рабле Ф.* Гаргантюа и Пантагрюэль / Ф. Рабле. – М.: Худ. лит-ра, 1972. – 783 с.
12. *Себастиан Брант.* Корабль дураков. Эразм Роттердамский. Похвала глупости. Навозник гонится за жуком. Разговоры запросто / Себастьян Брант. – М.: Худ. лит-ра, 1971. – 767 с.
13. *Чосер Дж.* Кентерберийские рассказы: [пер. с англ.] / Дж. Чосер. – М.: Худ. лит-ра, 1973. – 350 с.

БОРИС ГОД

ДЕТСКИЕ ИГРЫ И ИХ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ (XVI – XVII вв.)

Рассмотрена дискуссия о детских играх в XVI – XVII столетиях. Отмечен прогресс педагогической мысли в этот период.

Ключевые слова: воспитание, гуманизм, детство, детская игра, игра, игра азартная, мораль, педагогика, Реформация, школа.

BORYS GOD

CHILD'S GAMES AND THEIR PEDAGOGICAL INTERPRETATION (THE 16-17TH CENTURIES)

The discussion on child's games in the 16-17th centuries is considered. The progress of pedagogic thought is stressed.

Keywords: education, humanism, childhood, child's game, game, game of chance, morality, Pedagogics, Reformation, school.

Одержано 1.07.2011, рекомендовано до друку 18.07.2011.